

Stanislav Konečný*
(Košice)

Niektoré stránky vývoja východného Slovenska a Zakarpatska v dvadsiatom storočí**

DOI 10.24917/24504475.4.8

Some Aspects of the Development of Eastern Slovakia and Transcarpathia in the 20th Century

Abstract

The author of the study presents the main features of the historical development of the current eastern Slovakia and the Transcarpathian region of Ukraine. He describes mainly economic and political life of both regions in the interwar period, during the war, in the postwar years, during socialist development phase and after its end. S. Konechny shows some common features and processes that determined the similar trends and facilitate co-operation to this day.

Key words: Eastern Slovakia, Transcarpathian region of Ukraine, political and economic relationships between Eastern Slovakia and Transcarpathian region of Ukraine in the years 1919–1939

Słowa kluczowe: Słowacja Wschodnia, Ruś Zakarpaska, stosunki polityczne i gospodarcze w dwudziestoleciu międzywojennym

Vznik Československej republiky v roku 1918 výrazne ovplyvnil vývoj v oboch regiónoch, ktoré najmä od rakúsko-uhorského vyrovnania patrili k zaostávajúcim častiam krajiny. Ich veľkou nevýhodou bola nielen periférna poloha v rámci Uhorska, ale obzvlášť skutočnosť, že z viacerých dôvodov sa

---

* Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice, Slovensko, e-mail: stano.konecny@centrum.sk

** Príspevok bol napísaný v rámci riešenia projektu CBC01030 Nórskeho finančného mechanizmu a projektu VEGA 2/0059/14.

nedokázali prispôbiť vtedy novému ekonomickému trendu, strojovej veľkovoýrobe, ktorá sa stala najdôležitejšou silou rozvoja celej spoločnosti, ako i modernizácie a liberalizácie jej politického usporiadania. Príčinami tohto javu boli tak prírodné podmienky, najmä nedostatok niektorých surovín a hlavne energetických zdrojov, isté demografické faktory, dopravná infraštruktúra, dominancia poľnohospodárstva aj rurálny charakter oboch oblastí. Táto situácia v spojení s maďarizačným tlakom viedla k zaostávaniu aj v národno-kultúrnom vývoji populácie¹. Navyše, na území horného Potisia agrárna politika uhorských vlád petrifikovala i viaceré feudálne prežitky, ktoré brzdili ekonomický aj sociálny pohyb smerom k modernizácii tamojšej pospolitosti². Tieto činitele zostali zjavne prekážkami rýchlejšieho napredovania oboch oblastí i v období Československa a do istej miery negatívne pôsobia dodnes. Ukázalo sa to už pri začleňovaní východoslovenských a juhokarpatských žúp do rámca československého štátu v rokoch 1918–1919.

Východné Slovensko, okrem Gemera, sa nachádzalo v istej izolácii od ostatných častí Slovenska, hospodárske, politické i kultúrne kontakty ľudí boli dovtedy častejšie orientované severojužným smerom, inteligencia bola viac zasiahnutá maďarizáciou, slovenské povedomie bolo menej rozšírené a intenzívne, preto aj myšlienka československého štátu mala podstatne spočiatku menej stúpcov. Z tohto dôvodu pri organizovaní novej štátnej správy sa na posty úradníkov či učiteľov dostávali mnohí ľudia zo stredného či západného Slovenska a neskôr aj z českých krajín. S podporou maďarskej vlády grófa M. Károlyiho vzniklo tiež separatistické, tzv. slovjacké hnutie, ktorého prívrženci považovali Slovákov v tomto regióne za osobitný, od Slovákov zo stredného a západného Slovenska odlišný národ, a preto presadzovali i zotrvanie jeho východnej časti v rámci Maďarska. Politická činnosť V. Dvortsáka, avšak tiež neskoršie aktivity J. Bulissu, F. Jehlicsku či Z. Szvieszéniho ani na východe Slovenska nezískali skoro žiadnu podporu³. Situáciu skomplikoval tiež vpád *Maďarskej červenej armády* a vyhlásenie *Slovenskej republiky rád*, ktorej vláda začala realizovať isté opatrenia smerujúce k nastoleniu bolševického poriadku. V súvislosti s konfliktom medzi Československa s Maďarskom bola v regióne 5. júna 1919 vyhlásená vojenská diktatúra, ktorá bola odvolaná až po stiahnutí sa maďarských vojsk z tohto územia⁴.

Rozhárané pomery v priemysle i v poľnohospodárstve, veľmi vysokú nezamestnanosť determinujúcu veľké sociálne problémy obyvateľstva na začiatku dvadsiatych rokov minulého storočia vystupňovala povojnová hospodárska

¹ L. Tajták, 1970, s. 39.

² I. Гранчак et al., 1993, s. 296–297.

³ M. Michela, 2009, s. 55–75.

⁴ M. Hronský, 1995, s. 64–79.

kríza v rokoch 1921–1923. Banský, hutnícky, drevársky a papierenský priemysel, hoci na východe Slovenska nemal vysoké parametre, tiež stratil bývalé odbytišťa a neodolal konkurencii efektívnejšej českej priemyselnej produkcie. Český finančný kapitál ovládol závody a prevádzky, v ktorých sa obmedzila či úplne zastavila výroba (Rudňany, Slovinky, Krompachy, Medzev, Štós, Gemerská Hôrka, Slavošovce a iné). Rast nezamestnanosti a regulovanie výroby obmedzovali kúpyschopnosť ľudí a dostávali tak do ťažkostí aj málo efektívnu poľnohospodársku výrobu, ktorá živila asi 70% obyvateľstva. To vyvolávalo sociálne nepokoje a vytváralo priestor pre pôsobenie ľavicových politických zoskupení, najmä sociálnej demokracie, ktorá tu mala tradície už z čias Uhorska, ale i KSČ⁵. Politická situácia a spoločenská atmosféra sa upokojili asi v polovici dvadsiatych rokov, a to hlavne vďaka hospodárskej konjunktúre, ktorá v rokoch 1925 a 1929 priniesla aj volebný úspech občianskym stranám, a to najmä agrárnej strane. Napriek kritike politickej ľavice a odborov bolo sociálne postavenie pracujúcich vrstiev obyvateľstva predsa len o niečo lepšie⁶.

Výrazný zásah do hospodárskych, sociálnych a politických pomerov na východnom Slovensku spôsobila veľká hospodárska kríza. Priniesla ďalšie zníženie výroby, pokles cien poľnohospodárskych produktov, vyššiu nezamestnanosť, pokles miezd i podpôr, a tým aj značné zníženie životnej úrovne obyvateľstva. Na východnom Slovensku mala kríza oveľa ťažší priebeh, a to vzhľadom na vysoký podiel poľnohospodárstva a spotrebného priemyslu v ekonomickej štruktúre regiónu. Ide o odvetvia, ktorým sa nedá pomôcť intervenciami štátu alebo organizovaním verejných prác. Svoju úlohu však zohralo aj oslabenie ostatných odvetví priemyslu v regióne v predchádzajúcich rokoch⁷. Kríza mala však aj politické dôsledky, ktoré sa prejavovali v podobe centralistických snáh zo strany štátnych orgánov na jednej strane a radikalizáciou sociálnych i národnostných požiadaviek zo strany obyvateľstva na strane druhej. Uvedené trendy determinovali vývoj v druhej polovici tridsiatych rokov. Prebiehal v atmosfére nástupu fašizmu, zostrovania medzinárodných vzťahov a hlavne zoslabovania zahraničnopolitického postavenia republiky.

Na druhej strane, východné Slovensko v dôsledku historického vývoja predstavovalo multietnický celok, v ktorom bez národnostných konfliktov okrem Slovákov žilo v severnej časti asi 80 000 Rusínov, v južnej časti bývala početná maďarská menšina, na Spiši a v okolí Štósu a Medzeva nemecká minorita a v mnohých mestách, ale najmä v Košiciach, v Prešove, v Michalovciach a v Humennom existovali židovské náboženské obce. Veľmi pestré bolo aj náboženské zloženie obyvateľstva, keď vedľa seba existovali tak veriaci rím-

⁵ J. Pleva, 1964, s. 297.

⁶ V. Němcová, 1964, s. 320.

⁷ Z. Němec, 1964, s. 319.

skokatolíckej, ako aj gréckokatolíckej cirkvi, evanjelici, kalvíni, členovia pravoslávnej cirkvi, ale i židia. To bola možno jedna z príčin, prečo na východnom Slovensku nemal autonomistický program Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany taký ohlas a podporu, ako v iných regiónoch, a naopak, v porovnaní s nimi tu bola populárnejšia skôr politika jednotného ľudového frontu a obrana republiky proti fašizmu.

Napriek rôznym viac alebo menej reálnym alternatívam bolo územie juhokarpatských Rusínov z iniciatívy rusínskych krajanských spolkov v USA, ale napokon tiež so súhlasom domácej politickej reprezentácie saintgermanskou zmluvou z 10. septembra 1919 pričlenené k československému štátu s podmienkou jeho autonómie. *Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi* z novembra 1919, ktorý dočasne upravoval postavenie tohto teritória v Československu, použil síce termín *Podkarpatská Rus*, resp. *Rusínsko*, avšak s tým, že o definitívnom názve, ako aj o záležitostiach jazyka, rozhodne zvolený autonómny snem⁸. V prvých rokoch región kontrolovala vojenská správa, ktorej velil gen. E. Hennocque, od decembra 1919 gen. M. Paris, civilnú správu viedol administrátor Dr. J. Brejcha. Určitý prvok samosprávy v tom čase predstavovalo tzv. direktorium pod vedením G. I. Žatkoviča, bolo však v podstate len poradným orgánom vojenskej a civilnej správy.

Zriadenie autonómie Podkarpatskej Rusi československé orgány z časového hľadiska zjavne odsúvali, hoci čiastočne z objektívnych štátno-bezpečnostných a politických dôvodov. Po prijatí Ústavy Československej republiky z 29. februára 1920 autonómiu nahradzovali iba post guvernéra a guberniálna rada, hoci skôr symbolickým spôsobom⁹. Vo funkcii guvernéra sa postupne vystriedali G.I. Žatkovič (1920–1921), A.G. Beskid (1923–1933), K. Hrabar (1935–1938) a I. Párkányi (1938). Ich závislosť od vlády republiky dokazovali právomoci viceguvernéra, ktoré postupne zastávali P. Ehrenfeld, A. Rozsypal, J. Mezník a A.A. Beskid. Za faktické naplnenie záväzku autonómie úrady však považovali aj zavedenie krajinského zriadenia od roku 1928, ktoré znamenalo rozdelenie republiky na štyri administratívne celky: krajinu (země) Českú, Moravsko-sliezsku, Slovenskú a Podkarpatskoruskú, ktorých určitú samosprávu predstavovali krajinské zastupiteľstvá. V skutočnosti však rozhodujúce slovo mali krajinskí prezidenti a krajinské úrady, ktoré však boli podriadené ministerstvu vnútra.

Región Podkarpatskej Rusi predstavoval územie s rozlohou 12 617 km², na ktorom žilo v 487 obciach 604 593 obyvateľov s veľmi pestrým národnostným

⁸ *Generální statut pro organizaci a administraci Příkarpatské Rusi* pričlenené pařížskou konferencí republice Československé, 1997, s. 12–14.

⁹ *Nařízení vlády republiky Československé č. 356/1920 Sb. z. a n. ze dne 26. dubna 1920, o změně generálního statutu Podkarpatské Rusi*, 2005, s. 167–170.

a náboženským zložením. Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1921 väčšinu tvorili síce Rusíni (372 500, t. j. 61,6%), ale významné zastúpenie mali tiež Maďari (103 690, t. j. 17,1%) a Židia (79 715, t. j. 13,1%). Slovenskú a českú národnosť deklarovalo vtedy 19 775 osôb, teda 3,2% z celkového počtu obyvateľstva. Pokiaľ ide o konfesijnú príslušnosť, ku gréckokatolíckej cirkvi sa hlásilo 54,6%, k judaizmu 15,4%, ku kalvinizmu 10,7%, ku pravosláviu 10% a k rímskokatolíckej cirkvi 9,1% z celového počtu obyvateľstva¹⁰.

Zvláštnosťou pomerne rôznorodej straníckej štruktúry na Podkarpatskej Rusi bolo, že úplne všetky tamojšie politické strany, ktorých počet sa pohyboval od 12 do 18 subjektov, vznikli až po prvej svetovej vojne, preto nemali tradície a v apolitickom prostredí získavali dôveru a podporu len pomaly a postupne. Navyše, národnostné zloženie obyvateľstva, rôzne národno-kultúrne koncepcie, aj viaceré konfesie značne komplikovali vznik konzistentných programových platforiem a klasické politické delenie sa strany pravice, ľavice a politického streda. S prihliadnutím na veľký počet strán na relatívne malý počet obyvateľstva bolo pre jednotlivé politické subjekty veľmi ťažké splniť relatívne vysoké kvórum potrebné k získaniu mandátu do poslaneckej snemovne, resp. do senátu¹¹. Značný dosah na preferencie niektorých politických strán mali kultúrno-osvetové organizácie Русское культурно-просветительное общество имени Александра Духновича a ukrajinská kultúrna organizácia Просвіта, ktoré medzi sebou súperili o vplyv na rusínske a ukrajinské obyvateľstvo oboch regiónov.

Hlavným problémom bol však predovšetkým veľmi nízky ekonomický potenciál oblasti. Moderný priemysel v nej fakticky nejestvoval a jeho základňu tvorili hlavne pily, niekoľko kovospracujúcich dielní, tehelne a malé podniky potravinárskeho priemyslu, najmä liehovary a mlyny. V priemyselnej výrobe v roku 1926 fungovalo len 92 podnikov a závodov, v ktorých pracovalo iba 6 718 ľudí¹². Celoštátny význam mala vlastne len ťažba kamennej soli v Solotvine. Príčinami tohto stavu, ktoré limitovali aj eventuálny rozvoj priemyslu v regióne, boli obmedzené odbytové možnosti, deficit surovín, slabá infraštruktúra a nevýhodná poloha z hľadiska vysokých dopravných taríf v republike.

Nízku úroveň a výkonnosť vykazovalo aj poľnohospodárstvo, v ktorom pracovalo viac než dve tretiny obyvateľstva Podkarpatskej Rusi. Bol to zjavný dôsledok štruktúry pôdneho fondu, pretože z jeho celkovej výmery orná pôda predstavovala len 20%, na lúky a pasienky pripadalo 26% a na lesy 50% z jeho rozlohy. Istú úlohu zohrali aj nižšia bonita pôdy, menej priaznivé podnebie a najmä prevaha malých roľníckych hospodárstiev spojená so zaostalou agro-

¹⁰ P. Švorc, 1996, s. 38.

¹¹ Detailne pozri M. Токар, 2006.

¹² О. Русин, 2000, s. 73.

technikou. Rozdrobenosť vlastníctva pôdneho fondu potvrdzuje skutočnosť, že až 70% poľnohospodárskych usadlostí malo výmeru len do dvoch hektárov. Čistá poľnohospodárska produkcia z 1 ha predstavovala ešte v roku 1934 sotva polovicu celoštátneho priemeru, čo bránilo intenzifikácii výroby i rastu životnej úrovne tamojších roľníkov¹³.

Najväčšie investície zo štátneho rozpočtu zrejme smerovali predovšetkým k rozšíreniu a skvalitneniu nevyhovujúcej komunikačnej siete, k výstavbe administratívnych budov, ale aj vzdelávacích a zdravotníckych zariadení, ale tiež k budovaniu a modernizácii obytných štvrtí najväčších miest, na čom sa podieľali aj najvýznamnejší architekti štátu. Stav neefektívneho pôdohospodárstva len čiastočne zlepšila realizácia pozemkovej reformy. Pre parceláciu bolo k dispozícii asi 203 000 ha pôdy zo 104 veľkostatkov, ktorá bola rozmiestnená v katastroch 230 obcí. Pridelovanie pôdy postupovalo pomaly. Do konca roku 1934 bolo v rámci pozemkovej reformy rozdelených len 57 000 ha pôdy 30 000 roľníkom, z ktorých bolo predtým asi 6 000 bezzemkov¹⁴. Ďalšie zásahy štátu zamerané najmä na usmernenie i urýchlenie hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho vývoja regiónu zastavili veľká hospodárska kríza a politický vývin v druhej polovici tridsiatych rokov.

Z celkového počtu 92 tamojších priemyselných podnikov nad 20 zamestnancov jedna tretina skrachovala už v prvom roku krízy¹⁵. Príčinou bolo najmä to, že zabezpečovali fakticky prvovýrobu a, navyše, išlo najčastejšie o prevádzky drevárskeho priemyslu, ktorý bol najviac zasiahnutý zrušením objednávok, hlavne z Maďarska. V poľnohospodárstve sa kríza prejavila podstatným poklesom cien, nie celkovej produkcie, a to v rozmedzí 25–60%. Istým riešením mohla byť intenzifikácia výroby, čomu však evidentne prekážali jednak nedostatok kapitálu, ale najmä už uvedená rozdrobenosť pôdneho fondu. Zo 110 544 hospodárstiev bolo 82 403 maloroľníckych usadlostí¹⁶. Ekonomické dôsledky krízy sa však premietli do sociálnej oblasti. Prejavilo sa to najmä vo vysokej nezamestnanosti a v poklese miezd, ktorý dosahoval v priemere až 50%. Stúpala tiež zadlženosť, ktorá viedla k exekúciám a vzápätí k živelným protestom obyvateľstva.

Okrajové územia štátu, akými boli Podkarpatská Rus i východné Slovensko, figurovali totiž stále na periférii investičných zámerov podnikateľských kruhov, čo determinovalo najmä sociálnu, ale i politickú situáciu a kultúrny život oboch regiónov. Na nižšej úrovni bola preto i zdravotnícka starostlivosť, školstvo i osvetová práca, predovšetkým na Podkarpatskej Rusi, hoci sa to so sta-

¹³ J. Zajíc, 1936, s. 137–139.

¹⁴ J. Jirkovský, 1936, s.147.

¹⁵ Гранчак et al., 1995, s. 204.

¹⁶ Русин, 2000, s. 73.

vom týchto sfér z čias Uhorska vôbec nedá porovnať. Tieto spoločenské javy ale vo svojom komplexe vyvolávali istú nespokojnosť vo viacerých skupinách obyvateľstva. Viedli jednak k tzv. hladovým pochodom, ktoré organizovali komunisti, avšak v stredných vrstvách skôr posilňovali autonomistické hnutie a v radoch Rusínov, Ukrajincov i maďarskej menšiny vyvolávali nacionalistické nálady, ba až separatistické ciele. To často marilo aj isté konštruktívne snahy zo strany úradov, ale i niektorých politických strán a národno-kultúrnych i záujmových združení.

Dôležité udalosti, ktoré výrazne poznačili vývoj oboch regiónov tiež v nasledujúcich rokoch sa odohrali v rokoch 1938–1939. Totiž po mníchovskom diktáte, ktorý znamenal stratu území Čiech a Moravy obývaných nemeckou menšinou a predznamenal vyhovenie územných požiadaviek Maďarska a Poľska, československá vláda nedokázala odolať autonomistickému hnutiu, čo viedlo k prijatiu ústavných zákonov o autonómii Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Na základe viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 však už boli južná časť Podkarpatskej Rusi s mestami Užhorod, Mukačevo a Berehovo, ale tiež päť východoslovenských okresov (Rožňava, Moldava, Košice, Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany pripojené k Maďarsku. Hlavným mestom autonómnej Podkarpatskej Rusi sa stal Chust. Spoločné osudy oboch regiónov sa definitívne skončili až v marci 1939, kedy boli vyhlásené samostatné štáty: *Slovenský štát* (14.3.) a *Karpatská Ukrajina* (15.3.), ktorá však svoju niekoľkohodinovú nezávislosť stratila následnou maďarskou okupáciou¹⁷. V apríli 1939 boli ale k Maďarsku ešte pripojené okres Sobrance a časť okresu Snina. Ostatné okresy regiónu východného Slovenska sa stali v rámci Šariško-zemplínskej župy so sídlom v Prešove a čiastočne aj Tatranskej župy so sídlom v Ružomberku súčasťou samostatnej Slovenskej republiky.

Na okupovanom území Karpatskej Ukrajiny, ktoré dostalo oficiálny názov *Kárpátaljai terület* (Podkarpatské teritórium) či v skrátenej forme *Kárpátalja* (Podkarpatsko) bola pritom zavedená dočasná vojenská správa pod vedením gen. B. Novákovicsa. Rusínski politici, ktorí sa angažovali v prospech Maďarska, očakávali vytvorenie autonómie, avšak nestalo sa tak. Poradcom gen. Novákovicsa sa síce stal M. Demkó a civilným komisárom kanonik J. Marina, avšak reálnu politiku príliš neovplyvnili. Neďaleko Chustu bol vytvorený internačný tábor pre odporcov režimu. Mnoho Rusínov, najmä komunistov alebo ľavicovo orientovaných občanov, nelegálne prekročilo poľské, neskôr sovietske hranice, avšak v ZSSR boli internovaní ako maďarskí špióni.

Po prijatí *Zákona č. 46/1939 z 22. júna 1939 o zjednotení podkarpatského územia s maďarským štátom* sa vytvorili podmienky i pre vytvorenie stabilné-

¹⁷ L. Suško, 1997, s. 145–162.

ho politického systému. Účasť Rusínov v zákonodarnej oblasti symbolizovalo menovanie troch ich predstaviteľov do hornej komory parlamentu a dvanásť poslancov do jeho dolnej snemovne. Od júla 1939 výkonnú moc reprezentoval regentský komisár, ktorým sa stal bývalý ugočský župan barón Zs. Perényi s právomocou hlavného župana (főispán), ako aj riaditeľa školskej správy. Jeho zástupcom s titulom hlavného poradcu sa stal A. Ilniczky, ktorý viedol osemčlennú komisiu menovanú regentom s poradnou funkciou. Úradným jazykom sa stali maďarčina a uhororuský jazyk. Išlo v podstate o rusínsky dialekt s mnohými maďarskými gramatickými a lexikálnymi prvkami¹⁸.

Územie Podkarpatska bolo rozdelené na tri správne celky, ktoré organizáciou, ale aj kompetenciami pripomínali bývalé župy z čias Uhorska, a mali sídla v Užhorode, v Mukačeve a v Chuste. Riadil ich správny orgán nazývaný administratívna expozitúra. Tá časť získaného teritória, ktorá bola pripojená k Maďarsku už v roku 1938 na základe viedenskej arbitráže, tvorila však samostatnú župu. Jednotlivé expozitúry sa delili na okruhy, ktoré boli podobné administratívnym celkom riadeným úradmi hlavných slúžnych. Tie spravovali obvody, ktoré tvorilo niekoľko obcí. Na čele týchto správnych celkov boli notárske úrady. Nový regentský komisár M. Kozma sa v rokoch 1941–1942 okrem upevnenia systému a stabilizácie štátnej správy usiloval riešiť aj niektoré hospodárske i spoločenské problémy regiónu. Zvýšili sa investície vlády na riešenie zložitej dopravnej situácie, do oblasti školstva, kultúry aj edičnej činnosti v podkarpatských župách. Po nečakanej smrti M. Kozmu sa jeho nástupcom stal V. P. Tomcsányi¹⁹.

Autoritatívny maďarský premiér gróf P. Teleki, ktorý autonómiu politikom Podkarpatskej Rusi slúbil ešte pred jej anexiou, dal síce odborníkom vypracovať návrh zákona o podkarpatskom samosprávnom vojvodstve, ktorý sa dostal až do parlamentu, avšak pre nesúhlas niektorých politikov a predstaviteľov armády nebol nikdy prerokovaný. Možnosti politického života rusínskeho etnika boli tak obmedzené a uplatňovali sa iba v rámci lojality k maďarskému štátu²⁰. Maďarská vláda sa usilovala obmedziť rusínsky národný život na oblasť školstva, vedy a kultúry pod svojím patronátom a kontrolou.

Rusínske národnostné školstvo sa síce zachovalo, avšak obmedzovaním počtu škôl a vytváraním tried s maďarským vyučovacím jazykom sa ich početnosť a úroveň znižovali. Veľkomyselnejšie postupovali maďarské úrady v kultúrnej oblasti, keď súhlasili so vznikom niekoľkých záujmových organizácií aj vedeckej inštitúcie *Kárpátaljai Tudományos Társaság* – Подкарпатское Общество Наук (Podkarpatská vedecká spoločnosť). Mala tridsaťpäť členov

¹⁸ В. Худанич, 1999, s. 41–43.

¹⁹ Ibidem, s. 44–46.

²⁰ О. Баран, 1999, 49–63.

z radov významnejších predstaviteľov vedy, umenia a spoločenského či náboženského života regiónu. Vydávala vlastný časopis *Зоря – Hajnal* aj literárne a mládežnícke časopisy, publikácie, preklady a vtedy veľmi populárne kalendáre²¹.

Keď sa na jeseň 1944 front blížil k hraniciam Podkarpatskej Rusi, regent M. Horthy menoval do funkcie regentského komisára gen. A. Winczeho. Keďže hraničné opevnenia v Karpatoch, tzv. Arpádova línia, sa považovali za vcelku málo účinné, pričom zo strany regenta M. Horthyho hrozila aj kapitulácia Maďarska vo vojne proti Spojencom, v polovici októbra bolo aj Maďarsko okupované nemeckou armádou. Moc prevzala Strana šípových krížov (*Nyilaskeresztés Párt – Hungarista mozgalom*) pod vedením F. Szálasiho. Stal sa predsedom vlády, ako aj hlavou štátu, nastolil ostrý totalitný, pronemecký režim a začal protižidovský teror. V tom čase však už na území Podkarpatskej Rusi operovala Červená armáda (ČA), ktorá 28. októbra 1944 obsadením Čopu zavrášila jej oslobodenie²².

V porovnaní s hospodárskou, sociálnou a politickou situáciou na okupovanom území Podkarpatska bolo postavenie obyvateľstva východného Slovenska aj po vzniku samostatného slovenského štátu výrazne lepšie, hoci územné zmeny, zahraničnopolitická orientácia, ale tiež vojnový stav narušili ekonomickú štruktúru aj východného Slovenska a prerušili jeho zväzky so zahraničným trhom. Dotklo sa ho zastavenie dodávok dreva do Maďarska a Anglicka, kým novými odberateľmi tejto komodity sa stalo najmä Nemecko a Protektorát Čechy a Morava, Východ Slovenska podstatne menej získal vojnovou konjunktúrou, ako aj štátnou podporou priemyslu než stredné a západné Slovensko, pretože tam sa nachádzali kľúčové priemyselné podniky. Významnejšie kapacity priemyselnej výroby sa koncentrovanejšie nachádzali len na Spiši (Prakovce, Rudňany, Krompachy, Gelnica, Svit, Batizovce, Matejovce, Kežmarok, Stará Lubovňa), ale väčší než regionálny význam mali i závody v Košických Hámroch, v Medzeve, Štóse, v Michalovciach, v Sečovciach, v Prešove a inde. Napriek istým problémom produkcia v prvých rokoch rástla, zvyšovala sa zamestnanosť, a tým aj životná úroveň obyvateľstva²³.

Aj na východnom Slovensku vzhľadom na neisté vojnové pomery prevažoval vývoz surovín, preto skoro všetky spracovateľské podniky, aj vinou arizátorov, stagnovali. Od roku 1943 začala sa však obmedzovať ťažba dreva, viacero píl prerušilo prácu. Región obchádzali i štátne investície, s výnimkou výstavby železničnej trate Prešov – Strážske za 450 miliónov korún slovenských a tzv. stomiliónovej akcie. Išlo o výstavbu betónových hnojísk a stavbu školských

²¹ Pozri M. Капраль, 2002.

²² Гранчак et al., 1995, s. 534–542.

²³ M. Kropilák et al., 1985, s. 362.

budov na vidieku. Veľký význam pre túto oblasť malo tiež budovanie strategických komunikácií smerom na Duklianský priesmyk a pozdĺž rieky Poprad, aj zvýšenie ťažby ropy v Mikovej.

Väčšina okresov v Šarišsko-zemplínskej župe patrila však do krmovínarskej oblasti. Priemerné hektárové výnosy v tejto oblasti Slovenska ovplyvňovali nielen hornaté oblasti, ale aj veľký počet malých hospodárstiev, nízka úroveň mechanizácie i prevaha extenzívnej formy hospodárenia. Týkalo sa to hlavne severovýchodnej časti tejto župy, v ktorej bola tak relatívna preľudnenosť, ako aj nízka produktivita práce, čo sa premietlo aj do životnej úrovne tamojších roľníkov²⁴. Poľnohospodárstvo si napriek tomu udržiavalo rozhodujúci podiel v hospodárstve regiónu, hoci sa vyznačovalo značnou rozdrobenosťou, nižšou bonitou pôdy aj obmedzeným sortimentom produkcie, najmä vzhľadom na horský či podhorský charakter jeho severných okresov.

Na Slovensku bol nastolený pronemecký autoritatívny režim a začali sa už aj v praxi uplatňovať princípy nacionalizmu. Ústava Slovenskej republiky z 21. júla 1939 proklamovala síce rovnosť občanov pri ochrane ich života, slobody a majetku, dokonca priznávala jazykové, kultúrne, i politické práva aj národnostným menšinám, hoci ich rozsah obmedzovali ďalšie zákony a v podstate sa nerešpektovali²⁵. Privilegované postavenie získali príslušníci nemeckej národnej skupiny. Časť zo zvyšku 65 000 Maďarov, voči ktorým vláda uplatňovala princíp reciprocity, žila v okrese Trebišov. Flagrantným porušením ústavy, etických princípov, ale i elementárnych zásad ľudskosti, bolo riešenie židovskej otázky. Už v prvom transporte Židov do tábora v Osvienčime v marci 1942 bolo tisíc mladých žien a dievčat z východu Slovenska. Diskriminačné a represívne opatrenia sa vzťahovali i na rómske obyvateľstvo, zvlášť vládne nariadenie o dočasnej úprave pracovnej povinnosti Židov a Cigánov z 29. mája 1940²⁶.

Vzťah slovenských úradov a Rusínov charakterizovala vzájomná nedôvera. Vláda mala totiž isté obavy z narušenia integrity územia Slovenska, a to na základe dlhodobého úsilia rusínskych predstaviteľov o posunutie administratívnych hraníc Podkarpatskej Rusi so Slovenskom ďalej na západ a z ich politiky v roku 1938. Okrem boľševizmu a latentného schizmatizmu bola Rusínom vytýkaná ich národná a politická nesúrodosť a nedostatočný zmysel pre autoritu a poriadok²⁷. Pomer k rusínskej menšine vystihovala aj tzv. Dudášova doktrína, podľa ktorej Rusíni v Karpatskej kotline sú pôvodom a charakterom Slováci²⁸. Tento neštandardný vzájomný vzťah sa potom prejavil najmä aktív-

²⁴ M. Barnovský, 1971, s. 20.

²⁵ Ústava Slovenskej republiky, 1939, s. 25.

²⁶ A. Jurová, 1993, s. 14.

²⁷ A. Ковач, 1993, s. 244–250.

²⁸ A. Dudáš, 1970, s. 226.

ným zapájaním sa Rusínov do protifašistického hnutia. Odboj na Slovensku v lete 1944 mal už masový charakter a vo východoslovenskom regióne operovalo 31 partizánskych skupín²⁹.

V priebehu októbra 1944 ČA bez rozsiahlejších bojov oslobodila Podkarpatskú Rus. Na základe dohody emigračnej vlády v Londýne so sovietskym hlavným velením z 8. mája 1944, pricestoval do Chustu so svojim malým sprievodom predstaviteľ dočasnej správy na oslobodenom území, vládny delegát F. Němec, ktorý sa ujal svojej funkcie 28. októbra 1944. Československá správa bola ale obnovená fakticky len v piatich juhovýchodných okresoch: Rachovo, Ťačevo, Chust, Volovec a Sevľuš, kým zvyšok územia bol vyhlásený za frontové pásmo, v ktorom moc vykonávali vojenské orgány ČA podporované bezpečnostnými tiež zložkami NKVD a SMERŠ, ako i miestnymi komunistami. Tie už od začiatku novembra 1944 rozprúdili aktívnu propagačnú kampaň za pripojenie regiónu k ZSSR a odmietali odovzdať právomoci československým civilným úradom.

Nový postoj podkarpatskoruských komunistov potvrdila aj ustanovujúca konferencia *Komunistickej strany Zakarpatskej Ukrajiny* (KSZU) v Mukačeve 19. novembra 1944. Dňa 26. novembra v Mukačeve zjazd národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny schválil *Manifest*, v ktorom požadoval zjednotenie regiónu so sovietskou Ukrajinou a vystúpenie zo štátneho zväzku s Československom. Zvolil *Národnú radu Zakarpatskej Ukrajiny* (NRZU) zloženú zo 17 členov, ktorej predsedom sa stal prvý tajomník KSZU I. Turjanica. NRZU vytvorila svoje predsedníctvo a vymenovala povereníkov pre jednotlivé rezorty. Týmto spôsobom vznikol tak vlastne pod kuratelou Moskvy prechodný štátny útvar *Zakarpatská Ukrajina*. V nasledujúcich mesiacoch NRZU prijala a realizovala opatrenia smerujúce k vytvoreniu sovietskeho systému v regióne, a to nielen v politickej, ale aj v ekonomickej, sociálnej a kultúrnej oblasti³⁰. Proces pripojenia ukončila *Zmluva medzi ČSR a ZSSR o Zakarpatskej Ukrajine* z 29. júna 1945 a jej ratifikácia Dočasným národným zhromaždením v Prahe 22. novembri 1945 a Prezídiom Najvyššieho sovietu ZSSR 27. novembra 1945. V januári 1946 sa tak región ako *Zakarpatská oblasť* stal 25. oblasťou Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky (USSR). 25. januára 1946 bolo do regiónu zavedené zákonodarstvo sovietskej Ukrajiny³¹.

Historické zaostávanie východného Slovenska a s tým spojené sociálne problémy jeho obyvateľstva boli ešte výrazne vystupňované prechodom frontu cez toto územie od septembra 1944 do konca januára 1945. Ťažké boje spojené

²⁹ Š. Pažur, 1974, s. 191–192.

³⁰ Pozri М.П. Макара, 1995.

³¹ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура (український варіант українсько-угорського видання), 2010, s. 253.

najmä s prechodom Karpát priniesli značné straty, a to na oboch stranách. Východoslovenský región, a to zvlášť jeho severná časť, preto v porovnaní s ostatnými časťami republiky, utrpeli najväčšie škody a ich samotné odstránenie si vyžiadalo mimoriadne prostriedky. Z desiatich okresov Slovenska, v ktorých bolo najviac domov úplne zničených, sa osem nachádzalo práve na východnom Slovensku³². V súvislosti s postupom ČA však nemecké jednotky realizovali opatrenia na zabezpečenie tyla a sťaženie postupu sovietskych vojsk. Z tohto dôvodu ničili najmä strategické budovy a komunikácie, odvážali z frontového pásma technické, resp. technologické zariadenia alebo ich niektoré časti, ale aj rekvirovali iný materiál, vrátane potravín a živého dobytká³³.

Na základe zákona Slovenskej národnej rady boli do rámca Slovenska inkorporované tie okresy a obce, ktoré boli pripojené k Maďarsku na základe prvej viedenskej arbitráže a tzv. aprílovej zmluvy zo 4. apríla 1939. Východné Slovensko bolo obnovené v predmníchovských hraniciach, ktoré boli až neskôr len v malej miere rektifikované v prospech ZSSR. V mestách a obciach vznikali národné výbory, ktoré zastupovali KSS a občianske odbojové zložky, kým v obciach s maďarským a nemeckým obyvateľstvom boli menované tzv. správne komisie. Východnému Slovensku do istej miery pomohla skutočnosť, že Predsedníctvo SNR, ale od apríla 1945 aj prezident a vláda Československa, do mája 1945 sídlili v Košiciach. Otázka pomoci východnému Slovensku bola prerokovaná na zasadaní Zboru povereníkov 16. júna 1945 a prijaté opatrenia smerovali k rekonštrukcii zničených a poškodených obcí a obnoveniu poľnohospodárskej výroby redistribúciou dobytká a inventára, ale tiež k zabezpečeniu šatstva a obuvi pre obyvateľstvo najviac postihnutých lokalít.

Mimoriadnej pomoci sa dožadovali aj ONV v severovýchodných okresoch Svidník a Snina. Žiadali opraviť zničené cesty, zaistiť zásobovanie okresov potravinami i stavebným materiálom, zabezpečiť dopravné spojenie, odmínovať územie a tiež poskytnúť nevyhnutnú pomoc roľníkom. SNR vytvorila šesťčlennú komisiu, ktorá sa mala oboznámiť so situáciou v najviac postihnutých okresoch východného Slovenska a zabezpečiť pre ne účinnú pomoc. Po oboznámení sa s požiadavkami jednotlivých okresov obsiahnutých v záveroch komisie, Zbor povereníkov 6. septembra 1945 zriadil *Komisiu pre pomoc východoslovenským okresom*, ktorej dal právomoc poskytnúť pomoc najviac postihnutým oblastiam. Komisia mala pritom svoje sídlo v Košiciach a do jej pôsobnosti patrili okresy Giraltovce, Medzilaborce, Stropkov, Svidník i Vranov a od 12. septembra 1945 aj okresy Sobrance a Trebišov. Súčasne Zbor povereníkov objednal výstavbu 560 provizórnych barakov a rozhodol sa predisponovať do Košíc a do severných okresov východného Slovenska 40 nákladných i štyri osobné autá,

³² E. Hallon, M. Sabol, A. Falisová, 2011, s. 81–82.

³³ Podrobnejšie pozri M. Gajdoš, 1987.

ako aj stavebný materiál, kone a osivo. Na činnosť komisie bolo vyčlenených 50 mil. Kčs. Ďalšie rozsiahle rekonštrukčné práce sa realizovali v rámci plnenia dvojročného plánu obnovy a rozvoja národného hospodárstva³⁴.

Vznik Zakarpatskej Ukrajiny a NRZU inšpiroval aj niektorých predstaviteľov Rusínov a Ukrajincov na východnom Slovensku. V prvej fáze prevládali predstavy o pripojení tejto časti Slovenska k Zakarpatskej Ukrajine. Slovenské národné orgány boli však od začiatku pripravené riešiť ukrajinskú otázku na Slovensku, a to v rámci Československej republiky. Dňa 1. marca 1945 vznikla *Ukrajinská národná rada Prjaševščiny* (UNRP) ako inštitúcia, ktorá reprezentovala menšinu a obhajovala jej záujmy. UNRP v tomto období mala vysoké ambície a snažila sa docieľiť obdobné postavenie, aké mala NRZU v Užhorode od novembra 1944 do decembra 1945. V tomto zmysle ašpirovala na kompetencie zákonodarného aj výkonného orgánu v regióne severovýchodného Slovenska, čo by fakticky znamenalo istú autonómiu oblasti. Uvažovalo sa dokonca aj o vytvorení ozbrojených skupín podľa vzoru „ľudových družín“ v Zakarpatsku. UNRP taktiež vyzývala príslušníkov menšiny, aby dobrovoľne vstupovali do Sovietskej armády. K definitívnemu obratu štátoprávnej orientácie reprezentácie Rusínov a Ukrajincov došlo v apríli 1945 po dohode vedúcich predstaviteľov UNRP so zástupcami SNR. Slovenské orgány fakticky splnili všetky požiadavky predložené UNRP ohľadom zastúpenia menšiny v zákonodarných orgánoch, ale i samosprávy v oblasti školstva a kultúry. Snahy UNRP o právne zakotvenie inštitúcií menšiny však neboli úspešné. Istý rozruch v jej radoch v rokoch 1945–1947 vyvolali opčné procesy a jednotky Ukrajinskej povstaleckej armády, ktoré prenikali na územie Slovenska³⁵.

Od začiatku roku 1946 sa proces sovietyzácie Zakarpatskej oblasti urýchlil. Stala sa „zónou osobitného režimu“, čo znamenalo aj obmedzenie voľného pohybu osôb. Vedúci predstavitelia regiónu boli nahradzovaní prišielcami z centra, Až 62% miestnych komunistov stratilo členstvo v strane, región sa militarizoval a stával sa oblasťou slúžiacou pre transfer a preklad surovín a tovarov pri ich výmene medzi ZSSR a jeho satelitmi v strednej Európe. Bola síce založená univerzita, vznikli aj viaceré školy a mnohé kultúrne strediská, avšak vzdelávanie bolo odtrhnuté od života a kultúrne zariadenia slúžili hlavne na ideologickú a propagandistickú činnosť. Najsilnejšia gréckokatolícka cirkev bola zlikvidovaná, vrátane mukačevského biskupa T. Romžu, a pravoslávna cirkev sa nachádzala pod kontrolou štátu.

Industrializácia síce nadväzovala na existujúce kapacity drevárskeho, chemického a potravinárskeho priemyslu z predchádzajúceho obdobia, avšak priemyselná výroba za centrálného plánovania nemala prirodzené impulzy

³⁴ J. Bobák, Š. Šutaj, 1981, s. 45.

³⁵ Gajdoš, 1991.

pre vlastný rozvoj. V rokoch 1948–1950 sa uskutočnila dôsledná kolektivizácia poľnohospodárstva, a to aj horských oblastiach, kde nemala žiadny efekt ani význam. Regiónu škodilo i uskutočňovanie celkom nezmyselných experimentov, akými boli pestovanie subtropických plodín či neúmerne rozširovanie viníc a sádov. Hospodárstvu regiónu nepomohli ani neúspešné ekonomické reformy v podobe vzniku veľkých hospodársko-administratívnych oblastí či gigantických správ družstevných a štátnych poľnohospodárskych podnikov³⁶.

Spriemyslenie sa stalo prioritnou úlohou aj v plánoch hospodárskeho rozvoja východného Slovenska. V roku 1948 jeho priemyselná produkcia predstavovala iba 0,6% priemyselnej výroby Československa. V priebehu prvej päťročnice (1949–1953) doznievali ešte rekonštrukčné práce a obnovovala sa výroba v jestvujúcich kapacitách a premiestnených závodoch. Neprimeraným tempom sa realizovalo združstevňovanie poľnohospodárstva, a to aj za cenu porušovania zákonov, čo v roku 1953 napokon viedlo k rozpadu väčšiny družstiev v Prešovskom kraji. Kolektivizácia v ďalších rokoch bola už lepšie pripravovaná a účinnejšiu pomoc novým družstvám poskytol aj štát. Úspešnejšie boli výsledky druhej päťročnice (1956–1960), keď na území východného Slovenska bolo postavených 57 podnikov a závodov, ktoré zamestnávali 45 000 ľudí³⁷. Objem priemyselnej výroby Východoslovenského kraja v roku 1960 tvoril už 3% celoštátnej produkcie³⁸.

Najväčšou investíciou tretej päťročnice (1961–1965) bol veľký hutnícky kombinát v Košiciach *Východoslovenské železiarne* vyrábajúce oceľ a plechy, ktoré sa stali najväčším zamestnávateľom v kraji. Priemyselná výroba východného Slovenska v šesťdesiatych rokoch tak stúpila o 176,6%. V týchto rokoch sa riešilo i pretrvávajúce zaostávanie niektorých oblastí. V roku 1961 bol vytvorený zoznam 19 mikroregiónov, v ktorých ukazovatele ekonomického aj sociálneho rozvoja výrazne zaostávali za priemerom. Jedenásť z nich sa nachádzalo práve vo Východoslovenskom kraji, pričom zaberali 16,7% jeho územia, na ktorom žilo 9,2% jeho obyvateľov. Išlo najmä o niektoré doliny v okresoch Humenné, Bardejov, Poprad a Spišská Nová Ves, v ktorých žilo mnoho občanov ukrajinskej národnosti. Situácia sa riešila podporou rozvoja miestneho priemyslu a zvyšovania zamestnanosti obyvateľstva³⁹.

Ekonomický vývoj v 70. rokoch bol podmienený zmiernením disproporcií v národnom hospodárstve a snahou zvyšovať životnú úroveň populácie. Hodnota základných prostriedkov vo Východoslovenskom kraji v týchto ro-

³⁶ I. Pop, 2005, s. 166–177.

³⁷ V. Kapišovský, 1964, s. 428.

³⁸ Š. Gronský, 1964, s. 438.

³⁹ В. Капішовський, 1982, s. 179.

koch vzrástla zo 72,5 mld. Kčs na 165,2 mld. Kčs, teda o 127,8%⁴⁰. V štyroch okresoch s ukrajinským obyvateľstvom (Bardejov, Humenné, Stará Ľubovňa a Svidník) v tom istom čase vzrástla priemyselná výroba celkovo až o 145,4%, kým v celoslovenskom meradle len o 117,6%⁴¹. Od začiatku osemdesiatych rokov sa však ukázalo, že obmedzené materiálové, finančné a ľudské zdroje už nedokážu zachovávať tempo rozvoja a extenzívne rozvíjať hospodárstvo vo všetkých rezortoch a regiónoch. Hlavným cieľom sa tak stalo udržanie životnej úrovne, a to intenzifikáciou ekonomiky a zefektívnením výroby a spotreby. Hospodársky rast sa i na východe Slovenska mierne spomalil, hoci ešte dosahoval vysoké parametre.

Vznik trhového hospodárstva spojený s redukciou štátneho intervencionizmu, stratou tradičných trhov v krajinách sovietskom bloku, so zahraničnou konkurenciou, s konverziou a zvlášť s nezamestnanosťou a s oslabením sociálnej siete znovu zvýraznilo, že marginálne postavenie východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti vo viacerých ohľadoch aj naďalej pretrvávalo. Mnohé podniky a závody v niektorých odvetviach tam fungovali bez prirodzenej základne, úplne závislé od dovozu surovín, energií, ba aj kvalifikovaných pracovných síl a od zabezpečenia stáleho odbytu. Je preto celkom prirodzené, že boli podstatne menej odolné voči ekonomickým a spoločenským otrasom i krízovým javom. Hoci oba regióny disponujú istými prírodnými aj ľudskými zdrojmi, počas transformácie doplatili na jednostranný, monofunkčný priemysel vybudovaný počas plánovaného hospodárstva skôr zo sociálnych, resp. politických dôvodov, než z hospodárskych príčin. Východné Slovensko aj Zakarpatsko preto aj začiatkom deväťdesiatych rokov zostali málo atraktívne pre väčšie investície domácich aj zahraničných podnikateľov. Zakladanie menších firiem a živností v oblasti miestneho priemyslu a služieb, ktoré boli flexibilnejšie aj vhodnejšie vo vtedajších hospodárskych podmienkach, prinášalo ale menej pridanej hodnoty a nevytváralo väčší počet pracovných miest. Mnohé sociologické výskumy na Slovensku ukázali, že práve sociálnoekonomické faktory, ako i dané spoločenské prostredie, menej už hodnotové postoje, determinujú tiež politické preferencie obyvateľstva⁴². Túto situáciu bolo potrebné riešiť aj po vzniku nezávislej Ukrajiny a samostatnej Slovenskej republiky.

Hospodársky a politický vývoj v priebehu päťdesiatich rokov so svojimi peripetiami v ZSSR aj v Československu determinoval či podmieňoval celkový spoločenský a kultúrny vývin i v pohraničných regiónoch, akými boli Zakarpatská oblasť, resp. východné Slovensko. Podstatne sa zmenila sociálna štruk-

⁴⁰ Štatistická ročenka. Východoslovenský kraj 1976, 1976, s. 133; Štatistická ročenka. Východoslovenský kraj 1986, 1986, s. 148.

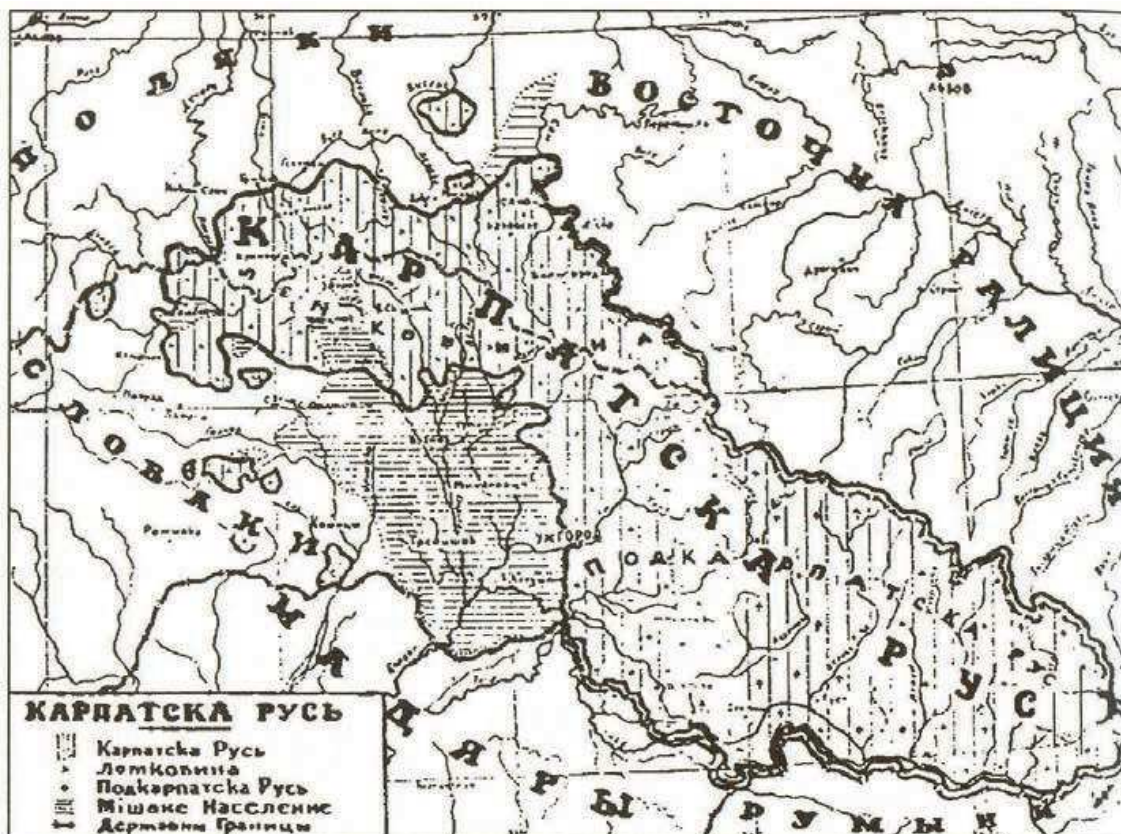
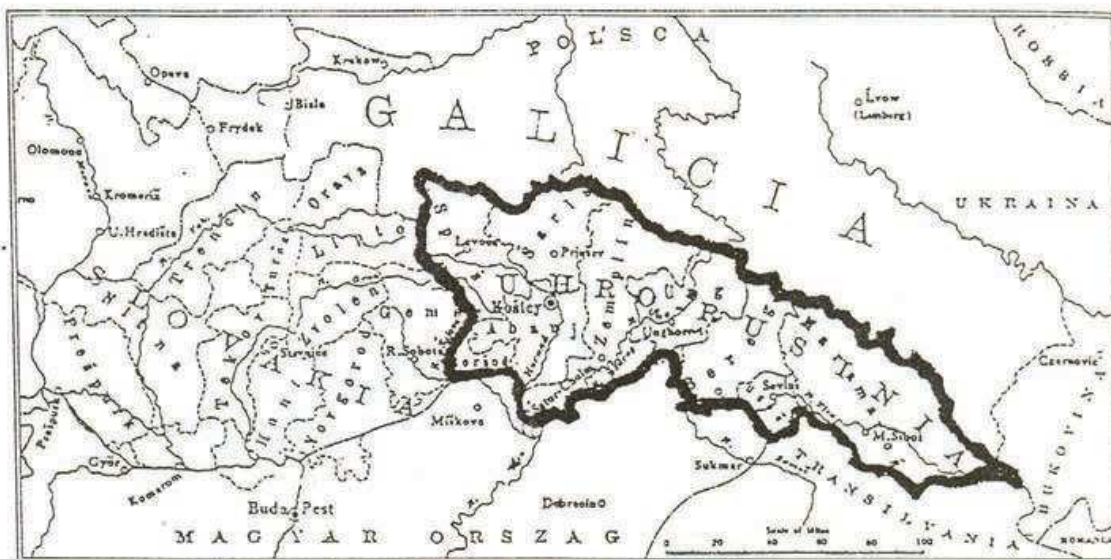
⁴¹ G. Sokolová et al., 1987, s. 44.

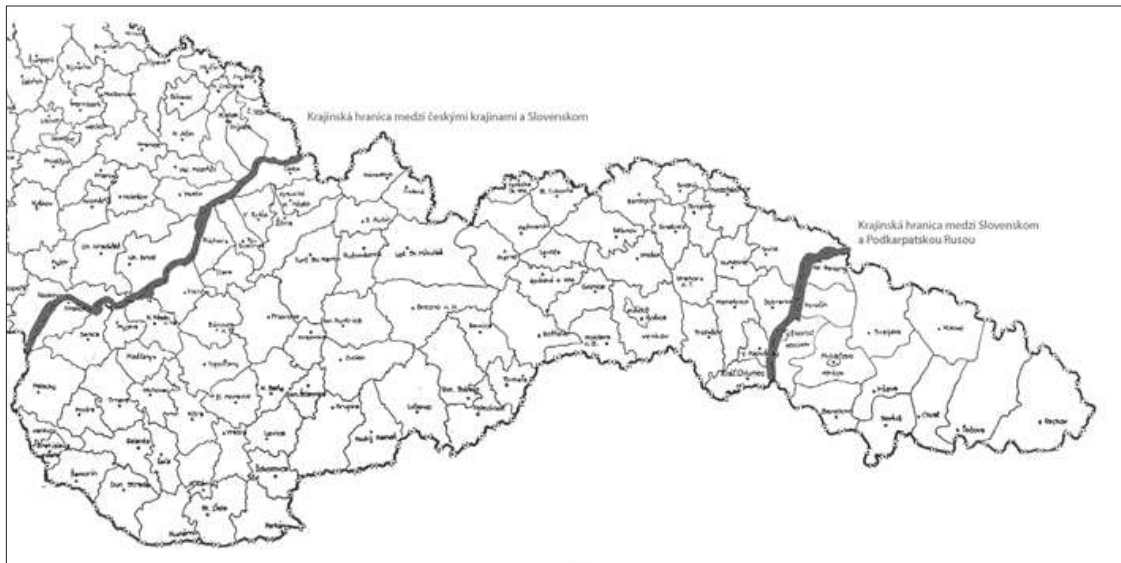
⁴² I. Gyarfášová, V. Krivý, M. Velšic et al., 2001, s. 36–38.

túra, vzrástla vzdelanostná a kultúrna úroveň obyvateľstva, na druhej strane si ľudia zvykli, v Zakarpatsku viac a na východnom Slovensku o čosi menej, na príkazovú ekonomiku, na sociálne istoty, rovnosť, direktívne alebo formálne riešenie národnostných a náboženských problémov, na centrálny riadený politický život, na nekritické rešpektovanie autorít a na kontrolovanú kultúru. Všetky tieto rezíduá predchádzajúceho diania sa zdali byť hlavnými prekážkami vzniku a rozvoja novej, občianskej spoločnosti, ktorá je základnou podmienkou demokratického vývoja, a zostali nimi dodnes.

Bibliografia

Pramene

Ústava Slovenskej republiky, 1939, Bratislava, s. 31.

Publikované pramene

Generální statut pro organizaci a administraci Příkarpatské Rusi přičleněné pařížskou konferencí republiky Československé, 1997, [w:] *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*, red. J. Hořec, Praha, s. 12–14.

Nařízení vlády republiky Československé č. 356/1920 Sb. z. a n. ze dne 26. dubna 1920, o změně generálního statutu Podkarpatské Rusi, 2005, [w:] J. Gronský, *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I (1914–1945)*, Praha, s. 167–170.

Štatistická ročenka. Východoslovenský kraj 1976, 1976, Košice.

Štatistická ročenka. Východoslovenský kraj 1986, 1986, Košice.

Literatúra

Баран О., 1999, Проблема закарпатської автономії в Угорщині в 1939–1941 рр., [w:] *Закарпаття під Угорщиною (1938–1944 рр.)*, red. В. Маркусь і В. Худанич, Užhorod, s. 49–63.

Barnovský M., 1971, *Spriemyslenie východného Slovenska*, „Nové obzory“, 13.

Вегеш М., Фединець Ч., (red.) 2010, *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* (український варіант українсько-угорського видання), Užhorod.

Bobák J., Šutaj Š., 1981, *Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945–1948*, „Historica Carpatica“, 12, s. 33–60.

Dudáš A., 1970, *Rusínska otázka a jej úzadie*, Buenos Aires.

Gajdoš M., 1987, *K sociálnym a hospodárskym pomerom na území severovýchodného Slovenska po oslobodení v rokoch 1945–1948*, „Nové obzory“, 29, s. 33–46.

- Idem, 1991, *K úsilíu Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny o zákonné riešenie postavenia ukrajinskej národnosti v rokoch 1945–1948*, „Acta Iuridica Cassoviensia”, 16, s. 5–15.
- Gronský Š., 1964, *Industrializácia východného Slovenska*, [w:] *Príspevky k dejinám východného Slovenska. Materiály zo IV. sjazdu slovenských historikov v Košiciach dňa 28.–30.VI.1962*, red. Holotík L., Bratislava, s. 435–445.
- Gyarfášová I., Krivý V., Velšic M. et al., 2001, *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*, Bratislava.
- Hallon L., Sabol M., Falisová A., 2011, *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944–1948. Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*, Bratislava.
- Гранчак І. et al., 1993, *Нариси історії Закарпаття*, Том 1 (з найдавніших часів до 1918 року), Užhorod.
- Гранчак І. et al., 1995, *Нариси історії Закарпаття*, Том 2 (1918–1945), Užhorod.
- Hronský M., 1995, *Priebeh maďarských vojenských operácií a ich strategický cieľ*, [w:] *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918 – 1920. Zborník referátov z konferencie v Michalovciach 14.–15. 6. 1994*, red. L. Deák, Martin, s. 64–79.
- Худанич В., 1999, *Розчленування Чехословаччини й окупація Закарпаття Угорщиною (1938–39 рр.)*, [w:] *Закарпаття під Угорщиною 1938–1944*, red. В. Маркусъ, В. Худанич, Užhorod, s. 13–48.
- Jirkovský J., 1936, *Pozemková reforma na Podkarpatské Rusi*, [w:] *Podkarpatská Rus: Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*, red. J. Zatloukal, Bratislava, s. 145–149.
- Jurová A., 1993, *Rómska otázka na Slovensku po roku 1945*, Bratislava.
- Karišovský V., 1964, *K probléme životnej úrovne pracujúcich na východnom Slovensku*, [w:] *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, s. 421–434.
- Капішовський В., 1982, *Східна Словаччина вчора і сьогодні*, Bratislava – Prešov.
- Капраль М., 2002, *Подкарпатское Общество Наук. Публикації: 1941–1944*, Užhorod.
- Ковач А., 1993, *До проблеми словацько-українських міжнаціональних взаємин*, [w:] *Українські Карпати*, red. П. Чучка et al., Užhorod, s. 244–250.
- Kropilák M. et al., 1985, *Dejiny Slovenska V. (1918–1945)*, Bratislava.
- Макара М. П., 1995, *Закарпатська Україна – шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.)*, Užhorod.
- Michela M., 2009, *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918–1921*, Bratislava.
- Němcová V., 1964, *K probléme sociálneho postavenia priemyselného robotníctva na východnom Slovensku v rokoch 1924–1929*, [w:] *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, s. 320.
- Němec Z., 1964, *K otázke priebehu krízy priemyslu v rokoch 1929–1933 na východnom Slovensku*, [w:] *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, s. 314–320.
- Pažur Š., 1974, *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*, Košice.
- Pleva J., 1964, *Boj KSČ za jednou pracujúcich v dvadsiatych rokoch na východnom Slovensku*, [w:] *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, s. 270–297.
- Pop I., 2005, *Podkarpatská Rus*, Praha.
- Русин О., 2000, *Економіка Закарпатської України у 1919–1939 роках*, [w:] *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa*, red. M. Mušinka, Prešov, s. 73–80.

- Sokolová G. et al., *Soudobé tencence vývoje národností ČSSR*, 1987, Praha.
- Suško L., 1997, *Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomníchovskej druhej ČSR*, [w:] Česko-slovenská historická ročenka, red. V. Goněc, Brno, s. 145–162.
- Švorc P., 1996, *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946*, Prešov.
- Tajták L., 1970, *Maďarizačné tendencie na východnom Slovensku v druhej polovici 19. storočia*, [w:] *K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku (1848–1918)*, red. L. Holotík, Košice, s. 39–60.
- Токар М., 2006, *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939)*, Užhorod.
- Zajíc J., 1936, *Nejakutnější hospodářské problémy Podkarpatské Rusi*, [w:] *Podkarpatská Rus*, s. 137–141.